

A német matematikusok közössége idejekorán egyezségekre jutott a matematikai dokumentumok leírására bevezetett Dublin Core (DC) metaadatsémák tekintetében. Első lépésként a Math-Net projekten belül kaptak metaadatokat az olyan dokumentumosztályok, mint a preprintek, a személyes honlapok, vagy a matematikai szoftverek. A DC metaadatokat további attribútumokkal egészítik ki. A személyes honlapok esetében ezek: az adott személy címe, érdeklődési területei, feladatterületei. A preprintek, disszertációk stb. leírásához a Mathematic Subject Classification szakrendet használják mint a tartalmi feltárás eszközt. A metaadatok bevitelét megkönnyítendő kifejlesztettek egy beviteli űrlapot MMM (Math-Net Meta Maker) néven (<http://www.math-net.de/project/tools.index.en.html>), amely ingyenes, és megkönnyíti az adatok kódolását és helyes beírását.

A Math-Net keresőszolgáltatást is jelent. Szolgáltatásai tematikusak, így kiterjednek a matematikai preprintekre (MPRESS), a személyekre (PERSONA MATHEMATICA). Az információk begyűjtéséhez a Harvest szoftvert használják. A Harvestet eredetileg a University of Colorado Boulder projektjeként fejlesztették ki, majd az Edinburgi Egyetemen fejlesztették tovább. Németországban a CARMEN projekt keretében, a Szövetségi Oktatási és Kutatási Minisztérium finanszírozásában készítik hozzá új, a Math-Net igényeit különösen figyelembe vevő komponenseket.

A Math-Net kilenc németországi matematikai intézet 1997-es és 1999-es projektjéből fejlődött ki a berlini Konrad Zuse Zentrum vezetésével. A Math-Net célja az volt, hogy egy strukturált, elosztott és

hatékony információs-kommunikációs rendszert építsen ki a matematika szakterületén és Németország matematikai kutatóintézeiteiben. Elképzelése széles körben elfogadottá vált Németországban. Szinte minden szakterületnek van saját Math-Net honlapja, sok helyütt metaadatokat is előállítanak. Az MPRESS, a PERSONA MATHEMATICA, valamint a Math-Net szoftverkönyvtár mindennapos munkaeszközzé váltak.

1997-ben alakult a Deutsche Mathematische Gesellschaft (Német Matematikai Társaság) és az Österreichische Mathematische Gesellschaft (Osztrák Matematikai Társaság) közös információs és kommunikációs szakcsoportja. A Math-Net projektek lejártával ez a szakcsoport vette át a Math-Net irányítását. 1998-tól intenzív párbeszéd folyik a matematikusok nemzetközi közösségében az elektronikus információról és kommunikációról. Ezt a párbeszédet az International Mathematical Union (Nemzetközi Matematikai Unió = IMU) Elektronikus Információs és Kommunikációs Bizottsága (Committee on Electronic Information and Communication = CEIC) koordinálja. A németországi fejlesztésekre alapozva a CEIC kidolgozta a nemzetközi Math-Net koncepcióját. A Math-Net céljait, elveit és felépítését leíró Math-Net Chartert (http://www.math-net.de/Math-Net_Charter.html) az IMU Végrehajtó Bizottsága 2000 májusában hagyta jóvá. A Math-Net nonprofit kezdeményezés, használata ingyenes.

/SPERBER, Wolfram–DALITZ, Wolfgang: Portale, Search Engines und Math-Net. = Nachrichten für Dokumentation, 51. köt. 6. sz. 2000. p. 359–363./

(Koltay Tibor)

A hozzáférés és tulajdonlás ellentmondásának feloldása a térítésmentes subito szolgáltatással

Feloldhatatlan ellentmondásnak látszik a bővülő és dráguló folyóirat-kínálat egyfelől, a könyvtárak vásárlóerejének csökkenése másfelől. A könyvtárak védekező alapállásba kényszerültek, s egyetlen eszközüknek az előfizetések csökkentése látszott. Biztató alternatívát kínál azonban egy másik út, amelyet eddig főként angolszász és dán könyvtárak választottak: a kívánt folyóiratcikket gyors dokumentumellátó szolgálatok útján térítésmentesen a használók rendelkezésére bocsátani. Így nemcsak a lemondott címeket lehet pótolni, hanem jelentősen növelni lehet a hozzáférhető

címek számát is. Ebben az összefüggésben a *hozzáférés és tulajdonlás* nem ellentétpárként merül fel, hanem egymást kiegészítő fogalmaként.

A hozzáférés vagy tulajdonlás kérdését végső soron – az előfeltételnek tekinthető megbízhatóság mellett – a szolgáltatás gyorsasága dönti el. Németországban egyedül a *subito* (lásd TMT, 2000. 12. sz. p. 522–523.) felel meg a használók többsége által megkívánt 1–3 napos szállítási határidőnek.

A münsteri Egyetemi és Tartományi Könyvtár orvostudományi kari könyvtára két klinikai osztállyal együtt kísérleti projektet bonyolított le 1999. november 15-től 2000. augusztus 31-ig, amelyben a subito dokumentumellátó szolgáltatás díjmentes bevezetésének a hatását vizsgálta. A beszámoló részletesen leírja a projekt módszertanát, a számszerű eredményeket, s kiértékeli az induláskor és a befejezéskor kitöltött kérdőívekre adott válaszokat. A két intézet 154 orvosa és kutatója közül 52-en jelentkeztek a részvételre, s közülük is csak 24-en éltek a díjmentes szolgáltatás lehetőségével. Az első kérdőív az irodalomhasználati szokásokra vonatkozott, a második a subito használatára.

A projekt végén határozottan magasabbra értékelték a subito, mint az elején, s nem csak ingyenessége miatt; közrejátszott ebben megbízhatósága, gyorsasága és a másolatok minősége is. A 330 igényelt cikk 185 folyóirat között oszlott meg; közülük 149-et (80,5%) csak egyszer vettek igénybe; csupán hat folyóiratról igényeltek több mint négy cikket. A subito használói közül 75% nagyon fontosnak, 25% fontosnak minősítette a szolgáltatást, a nem használók közül 43%, illetve 50%. S mi lenne, ha a jövőben fizetniük kellene a subitoért? 9% nem venné igénybe, 57% sürgős esetben akkor is használná, ha fizetnie kellene érte, s 54% olcsóbb dokumentumellátó szolgálatot választana.

Kiderült, hogy a subito szolgáltatás nagy érdeklődést váltott ki, de a kutatóknak csak kis része élt a lehetőséggel. Az ingyenesség hatásos propagandaeszköznek bizonyult, még akkor is, ha a másolatokat sok kritika érte (a dokumentumok digitalizálása kőkorszaki technológiával készült: 1 bites színmélység). A modellben rejlő megtakarítási lehetőségekre utal, hogy a folyóiratok több mint 80%-át csak egyszer vették igénybe.

A kari könyvtárban előfizetett folyóiratok (503 cím) egyenkénti előfizetési díját összevetették a használatukkal. Kiderült, hogy 80%-uk esetében olcsóbb a subito szolgáltatását igénybe venni, mint előfizetni rájuk. Vajon e folyóiratok mindegyikének az előfizetését indokolja a közvetlen hozzáférés, a könnyű olvashatóság, a böngészési lehetőség, az archiválás, cikkek eladása más intézményeknek?

A subito keretében igénybe vett 185 cím előfizetése kb. 400 000 márkába került volna, szemben a megrendelt cikkekért kifizetett 2000 márkával. Ha a kar egészére kiterjesztenék az ingyenes subito, ez becslés szerint 36 000 márkába kerülne, a jelenlegi folyóirat költségeknek néhány százalékába.

A projekt bebizonyította, hogy a subito igénybevétele megoldást jelenthet a hozzáférés-tulajdonlás ellentmondás feloldására. Lehetővé teszi a megtagadásokat, s a lemondásokat kiegyenlítheti, sőt az irodalomellátás szintjét emelheti is. Az irodalmat intenzíven használó törzsközönség felé pedig portálként működhet a könyvtár. Ha viszont a könyvtár szolgáltatási kapacitása csökken, használói elhagyhatják, és más dokumentumellátókhoz fordulnak közvetlenül. A csökkenő folyóirat-állományokat a könyvtárak már régóta kooperációval, könyvtárközi kölcsönzéssel igyekeztek kiegyenlíteni. Ez a törekvés azonban a természettudományos-műszaki-orvosi területen már a 70-es években csődöt mondott a nagy tájékoztatási adatbázisok létrejöttével: a tájékoztatás és a szolgáltatás között az olló elviselhetetlenül kinyílt. Ezzel szemben a subito megbízhatóságával és gyorsaságával igazi minőségi ugrást jelent.

A saját állományt cikkszolgáltatással felváltó modellt kritizálók joggal vetik fel, hogy veszélybe kerül a kutatók számára fontos böngészés. Továbbá megjegyzik, hogy elszegényedik a könyvtárak folyóirat-állománya, s végső soron még a legszükségesebb alapállomány (a „kritikus tömeg”) is veszélybe kerül.

A tömeges lemondások következtében előállhat az a helyzet, hogy egy folyóirat egyetlen, vagy egyetlen példányban sem lesz megtalálható Németországban. A könyvtárközi kooperációra tett eskük semmivé válnak a könyvtárak saját használóik előtt viselt felelőssége fényében. Erre talán megoldást kínál, hogy a könyvtár egyben vásárló és vevő is: egyes folyóiratokat azért fizet elő, hogy cikkeiket más könyvtáraknak eladhassa, másokról viszont lemond, s a belőlük szükséges cikkeket más könyvtáraktól veszi meg.

A kevés előfizetővel bíró folyóiratokat a megszűnés fenyegeti. Fenyegetést jelent ez a tudományos élet számára, vagy éppen ellenkezőleg, a szakirodalom egészséges csökkenéséhez vezet? Miért is nem élnek a német könyvtárak a hozzáférés lehetőségével a tulajdonlással szemben? Eddig csak két könyvtárról tudni, hogy díjmentesen nyújtják a subito használóik számára: a konstanzi Egyetemi Könyvtár és a kémiai ökológia jénai MPG Intézete. Talán mert nincsenek megbízható adatok az előfizetési és egyéb költségek, valamint a használat viszonyáról, talán mert túl erős a mindennapi rutin hatása a folyóirat-kezelésben, talán mert eddig nem volt egy megfizethető, teljesítőképés és gyors cikkellátó szolgálat, mint amilyen a subito.

A projekt lezárultával az ingyenes dokumentumellátást 2000 októberében az egész orvostudományi karra kiterjesztették. Ehhez meg kellett változtatni a használói nyilvántartást és az elszámolási rendszert. Mindenesetre három héttel a bevezetés után már 300-an vetették fel magukat a listára, s 200 megrendelést adtak le.

A problémát voltaképpen nem a folyóiratárak emelkedése, a csökkenő beszerzési keret vagy a hozzáférés–tulajdonlás dilemmája jelenti, hanem a könyvtárosok hiányzó képzelőereje és kreativitása. Kizárólag a folyóirat az, amit a használók kívánnak? A vizsgálatok szerint nem. Amire szükségük

van, az az információ és tudás a megfelelő helyen és a megfelelő időben. Alig tudunk valamit az egészségügyi dolgozók információs szükségleteiről. Meddig lesz még a központi feladatunk a folyóiratokkal és könyvekkel való proaktív ellátás? 10, 20, 50 évig? S utána? Van, aki szerint az információ korát nem fogják túlélni a közvetítés filozófiájára alapozott intézmények.

/OBST, Oliver: Access versus Ownership – subito kostenfrei für Endnutzer. = Bibliotheksdienst, 34. köt. 12. sz. 2000. p. 1967–1989./

(Papp István)

A moszkvai Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Központ múltja és jövője

Az NTMIK-et 1969. február 27-én alapították a Kölcsönös Gazdasági Segítségnyújtás Tanácsában egyesült államok. Az első húsz év fő feladatai a következők voltak: a tagállamok tudományos-műszaki információkkal való ellátása egy *Nemzetközi tudományos és Műszaki Információs Rendszer* keretében, vezetési információk nyújtása, információs eszközök kidolgozása és működtetése, elméleti és gyakorlati kutatások folytatása, a tagállamok támogatása tudományos-műszaki információs rendszerek kiépítésében, az információs szakemberek továbbképzése. A legfontosabb feladatnak az automatizálás minősült. 1971-ben megindult a szakmai és dokumentumorientált információs rendszerek kialakítása. Súlypontnak minősült a használói programcsomagok kidolgozása is; ez a Robotron cég (NDK) SOPS AIDOS terméke alapján történt.

Az 1980-as évek elején már működött az NTMIR egységes, decentralizált hálózata. A 80-as évek végén 4,5 millió bibliográfiai egységhez lehetett hozzáférni a rendszerben. 1990-ben a tagállamok listája: Bulgária, Magyarország, Vietnam, NDK, Észak-Korea, Kuba, Mongólia, Lengyelország, Románia, Szovjetunió, Csehszlovákia.

A 80-as évek végén, a 90-es évek elején új szakasz kezdődött az NTMIK életében a KGST-államokban lezajlott belpolitikai, társadalmi és gazdasági változások következtében. Az információs tevékenységet korábban állami forrásokból finanszírozták, az információt nem tekintették árnak. A 80-as évek végén gazdasági kényszből a KGST-tagállamok többsége megszüntette anyagi támogatását.

1990 decemberében mélyreható változások következtek be az NTMIK munkájában. Fő feladatainak egyike – a használók ellátása teljes és kiértékelt információkkal időben és gazdaságosan – változatlan maradt. Ebből következően új kapcsolatokat kellett kiépíteni a tudományos és gazdasági információs szervezetekkel, illetve a régiakat helyreállítani; meg kellett alapozni az együttműködést a FÁK országaival, és segíteni őket a nemzeti információs rendszerek felépítésében és továbbfejlesztésében; információcserét szervezni a bevezetett reformokról és a nemzeti információs politikákról; felvenni a kapcsolatot a nemzetközi szervezetekkel.

Ennek megfelelően átalakították az NTMIK szervezetét, és súlyponti szerepet juttattak olyan szerelegeknek, mint pl. számítástechnika, információs szolgáltatások, konferenciák és kiállítások, adatbankok. A szolgáltatásokat a használók szükségleteinek megfelelően építették ki (műszaki újdonságszolgálat, termékek reklámozása és marketingje, együttműködés az információs termékek fejlesztésében). A munkatársak létszámát megemelték, s bevezették a társult résztvevő státusát, a menedzsmentinformációt az új követelményekhez igazították.

Az NTMIK tagországai 2000. január 1-jével a következők: Magyarország, Grúzia, Sri Lanka, Észak-Korea, Lettország, Mongólia, Fehér-Oroszország, Bulgária, India, Kuba, Moldávia, Lengyelország, Oroszország, Románia, Vietnam, Törökország, Ukrajna, Észtország. A társult résztvevők közötti nemzeti és nemzetközi szervezetek és